SZEMLE, ISMERTETÉSEK

Rédei Károly 70 éves

Ha most, életének hetvenedik mérföldkövénél az ünnepelt visszatekint eddigi tudományos munkásságára, egy megállás nélkül, hangyát szégyenítő szorgalommal dolgozó kutató hatalmas eredményeit láthatja. A pálya íve azonban még nem ért földet. Ez nem az ilyenkor szokásos szóvirág. Elég csak bepillantani hazai és külföldi szakfolyóiratainkba, Rédei Károly neve a korábbi gyakorisággal szerepel bennük. Az írások tematikája nem szűkül, hanem bővül, egyre inkább találkozunk bennük általános nyelvelméleti megállapításokkal.

Rédei Károly gazdag és sokszínű munkásságában az első helyet vitathatatlanul az etimológia foglalja el. Szófejtések című cikksorozatát több mint 40 éve kezdte el az NyK 60. kötetében, s a folyóirat 2000-ben megjelent számában már a 333. etimológiánál tartott. Ami már az első közleménynél is szembe ötlik, az az, hogy aki nem ismerte a szerzőt, nem gondolta volna, hogy egy pályája kezdetén álló kutatóval van dolga. Az ismeretek szélessége, a hangmegfelelések aprólékos ismerete, a szigorú módszeresség, a cikk imponáló megformálása, mind érett, tapasztalt szakemberre utal.

Rédei hadiárvaként rendkívül nehéz anyagi körülmények között nevelkedett, de a nagykanizsai gimnázium tudós szerzetes tanáraitól nagyon jó indíttatást kapott a tudományos pályára. Megtanulta tőlük a fegyelmezett gondolkodást, magas fokon elsajátította az elmemozdító klasszikus nyelveket, a görögöt és a latint, ami több szempontból is segítette későbbi nyelvészeti tanulmányait. Már kora ifjúságában megismerkedett két alapvető indoeurópai nyelv szerkezetével.

Az egyetemen is kiváló tanárai voltak, finnugor nyelvészetből Zsirai Miklós és Lakó György, magyarból Bárczi Géza. Rédei Zsiraihoz írta szakdolgozatát is, végül már a kórházba járt be hozzá, ahol halála előtt hónapokig kezelték a beteg professzort. Egy szakdolgozótársával együtt ők voltak Zsirai utolsó tanítványai.

Nem tudom, mennyire volt céltudatos és mennyiben a kutatás természetes menetéből fakadt, hogy Rédei etimológiai munkássága egyre tágult, s kezdett hozzá nem egyes szavak eredetének megfejtéséhez, hanem egész szótörténeti kérdéskörök feldolgozásához. Így született meg még pályája elején A jurák-szamojéd jövevényszók a zürjén nyelvben (NyK 64: 71–95) c. nagyobb lélegzetű cikke vagy az Obi-ugor jövevényszók a zürjén nyelvben (NyK 66: 3–15). Még jó néhány hasonló cikkét említhetném, melyek közül fontosságát tekintve a Róna-Tas Andrással közösen írt A permi nyelvek őspermi kori bolgár-török jöve-

vényszavai (NyK 74: 281–298) című emelkedik ki. Rédeinek ebbe a tárgykörbe tartozó munkásságát két fontos monográfia tetőzi be. Az első a Die syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen (Budapest 1970) és Zu den indogermanisch–uralischen Sprachkontakten (Wien 1986) a másik. Az elsőként említett monográfia, amely kitekintést nyújt az osztják nyelv zürjén jövevényszavaira is, volt Rédei akadémiai doktori értekezése.

A felsorolt cikkek, monográfiák mind tudományszakunkat előrevivő jelentős munkák, de Rédei Károly tudományos munkásságának legjelentősebb oszlopa mégis az 1988-ban napvilágot látott Uralisches Etymologisches Wörtebuch I–III. (Budapest – Wiesbaden). A hatalmas mű hosszú előzményre nyúlik vissza. Rédei az egyetem befejezése után az MTA Nyelvtudományi Intézetébe került, ahol Lakó György vezetése alatt már folytak a később A magyar szókészlet finnugor elemei címen megjelent háromkötetes mű munkálatai. A főszerkesztő mellett Rédei lett a szerkesztő (a III. kötetben Sal Évával együtt). Lakó György nemcsak nagy tudású, de rendkívül igényes ember is volt. Bizalmas körben bevallotta, hogy csak akkor ad ki a kezéből egy munkát, ha úgy érzi, tökéletes. Ez az idő azonban a szóban forgó munkánál sohasem érkezett volna el. Rédeinek jutott az a szerep, hogy emberibb léptékű kompromisszumra bírja Lakó Györgyöt, s ha nem is tökéletes a mű, a magyar finnugrisztika reprezentatív alkotása marad.

A magyar szókincs finnugor elemei összeállításakor felhalmozódott anyagot kiegészítve, hét munkatárs közreműködésével állította össze Rédei a fentebb említett Uralisches Etymologisches Wörterbuch c. művet. Ebben a kutatás hézagosságai stb. folytán maradt még csiszolni való, de a mű így is – talán nem túlzás, ha ezt mondom – a 20. századi uralisztika legjelentősebb összegező műve.

Az etimológiai kutatásoknál elsőrendű fontosságú az uráli nyelvek hangtanának ismerete. Rédei egyetemi tanulmányai idején a hagyományok folytán ez foglalta el a központi helyet. Így nem csoda, hogy Rédei munkásságában is jelentős szerepet játszik. Rédei V. I. Lytkin és E. Itkonen mellett nagymértékben járult hozzá az őspermi magánhangzórendszer kialakulásának tisztázásához. Itt elsősorban A permi nyelvek első szótagi magánhangzóinak történetéhez (NyK 70: 35–45); németül: UAJb 41: 130–141) cikkét említeném, amely közvetve jelentős megállapításokat tartalmaz az uráli vokalizmustörténet egésze számára is. Egyebek között kérdésessé teszi a cikk megjelenése idején széles körben elfogadott E. Itkonen nevéhez fűződő elméletet, amely szerint az alapnyelvi magánhangzórendszerben több hosszú fonéma is volt.

A hangtaniaknál nem kevésbé jelentősek Rédeinek a finnugor nyelvek alaktanával és mondattanával foglalkozó cikkei. Alaktani témájú volt az 1960-ban megvédett kandidátusi disszertációjából készült Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen (Budapest 1962) című hi-

ánypótló monográfiája.

Rédeit kora fiatalságától foglalkoztatta a determinált, hagyományos nevén tárgyas igeragozás kialakulása. A magyar tárgyas igeragozás kialakulásával foglalkozó cikke 1962-ben jelent meg (MNy 63: 421–435), s több kisebb kiegészítés után majd 40 évvel később Gondolatok az uráli tárgyas igeragozásról (NyK 96: 124–128) c. cikkében foglalja össze évtizedek során felgyülemlett tapasztalatait. Jelentős, az alaktan területén is sok új megállapítást nyújtó, gyakran idézett munkája Rédeinek a Geschichte der permischen Sprachen (In: Handbook of Uralic Studies. Volume I. The Uralic Languages. E. J. Brill, Leiden 1988. 351–394) című összefoglalása.

1974–1976 között jelent meg Moszkvában három kötetben az Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija című összegező jellegű mű, melynek több részletét Rédei dolgozta ki, de ő többet tett a mű megszületéséért, mint a nevével jegyzett fejezetek vélni engedik. Többször tanúja voltam a szerkesztői megbeszéléseknek. Ezeken óriási anyagismerete folytán Rédei szellemi vezetőszerepe érvényesült.

Továbbra is az alaktannál maradva nem hagyhatjuk ki a méltatásból Rédei magyar nyelvtörténeti vonatkozású munkáit. Az egész életműhöz mérten ez terjedelemben nem nagy, de tartalmilag igen jelentős. Rédei több meggyökeresedett véleményt revideált. Ilyen többek közt a m. *j* felszólító módjel eredetét új megvilágításba helyező cikke (NytudÉrt 104: 649–653). Ő fejtette meg a m. *-t, -tt* igenévképző és múltidő-jel eredetét (NyK 60: 421–424), fontos adalékokkal szolgált a magyar igei személyragok kialakulásához (NyK 90: 143–161), stb. stb.

Rédei alaktani munkásságának betetőzését azok a cikkek jelentik, amelyekben a szerző az uráli alapnyelv képzőinek, név- és igeragozásának kialakulását követi nyomon. Ebbe a körbe tartoznak olyan cikkei, mint a Szóképzés a PU–PFU alapnyelvben (NytudÉrt 89: 255–262), Többesjelek a PU–PFU alapnyelvben (NyK 83: 97–105), Az uráli-finnugor névszóragozás történetéből (NyK 93: 79–94). Ilyen irányú kutatásait összegezte a 2000 augusztusában Tartuban megrendezett finnugor kongresszuson Urheimat und Grundsprache címen megtartott plenáris előadásában. Rédei kutatásainak ez a fejezete komoly figyelemre számíthat az uralisztika körein kívül is, különösen az általános nyelvészet részéről.

Rédei munkássága szervesen kapcsolódik a nagy elődökéhez, akik közül számosan helyszíni anyaggyűjtést is végeztek. Ünnepeltünk e téren is követte példájukat. Az ő fiatalkorában politikai okokból nem lehetett eljutni az obi-ugorokhoz, így vogul és osztják nyelvi anyag gyűjtésére szinte az egyetlen lehetőséget a leningrádi Herzen Intézet diákjai nyújtották. Így sikerült Rédeinek is néhány osztják diáktól értékes északi osztják anyagot, szövegeket és nyelvtani vázlatot lejegyeznie 1964-ben. Az anyag néhány évvel később látott napvilágot Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. (Vanderhoeck – Ruprecht, Göttingen 1968) címen.

Rédei számos finnugor nyelvvel foglalkozott, de szívéhez legközelebb a zürjének kerültek. Nyelvük nemcsak sokoldalú kutatás tárgya lett számára, hanem olyan élő nyelv, amelyen magas fokon beszélni is megtanult, s zürjén kollégái közül többel holtig tartó barátságot kötött. Helyszíni népköltési gyűjtései Zyrian Folklore Texts (Budapest 1978) címen jelentek meg több mint 600 oldalon, s az MTA 1983-ban Akadémiai Nagydíjjal jutalmazta.

Rédei tudományos munkásságát nagyon vázlatosan tekintettem át. Még rövidebbnek kell lennem Rédei más irányú tevékenységeinek felsorolásakor, pedig ezek is részletesebb méltatást érdemelnének. Ez az a terület, melyet összefoglaló terminussal pedagógiai és tudományszervezői tevékenységként szokás emlegetni. Rédei 1961–1973-ig volt a Nyelvtudományi Közlemények technikai szerkesztője, 1974–1985-ig pedig szerkesztője. Mind tartalmi, mind formai szempontból igényes szekesztő volt. Magam is nem egy cikkem kaptam vissza tőle kezdő koromban némi javításra, átdolgozásra.

Fontos állomása Rédei pályájának 1974, amikoris kinevezték a Bécsi Egyetem finnugor tanszékének vezetőjévé. Ezt a tisztet jó negyedszázadon keresztül látta el, s nyugdíjba vonulásakor egy jól szervezett, a semmiből teremtett hatalmas könyvtárral, s mindenféle más, az oktatáshoz szükséges felszereléssel, kiváló oktatógárdával és tekintélyes számú hallgatóval rendelkező tanszéket adott át utódjának. Oktatói és a tanszékvezetéssel járó terhes adminisztratív feladatai ellátása mellett futotta energiájából, hogy a magyar tudományos életben is jelen legyen, sőt úgy, mintha mi sem változott volna.

Rédeit Bécsben is elismerték, 1987–88-ban ő volt az ottani Nyelvtudományi Társaság elnöke.

A nagy múltú helsinki Finnugor Társaság tiszteleti tagjává választotta, s 1990-ben az MTA külső tagja lett. A megtiszteltetések között megemlíthetjük még, hogy a szegedi egyetem 1971-ben címzetes egyetemi tanári címet adományozott neki.

Megtiszteltetésben tehát nincs hiány, s egyszer talán a hazai kitüntetéseket odaítélő illetékeseknek is szemébe ötlik ez a párját ritkító, a magyar tudománynak világszerte becsületet kivívó pálya.

Említettem az elején, hogy Rédei tudományos munkásságában a 70. születésnap csak egy fontos mérföldkő, az út folytatódik, reméljük, hogy a messze távolba veszően, családjának, kollégáinak, s azoknak, akiknek az a megtiszteltetés jutott, hogy barátainak mondhatjuk magunkat, őszinte örömére.

Bereczki Gábor

Keresztes László 60 éves

A Debreceni Egyetem finnugor nyelvtudományi tanszékének vezetője, az MTA doktora, a hazai finnugrisztika egyik motorja a 2001. esztendő Szent András havában tölti be hatvanadik életévét.

Kisvárdán született, 1941. november 11-én. Középiskoláit a helyi Bessenyei György Gimnáziumban végezte el, majd 1959-ben felvételt nyert a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar–latin szakára. 1963-ban – a latin szak elhagyásával – felvette a két hazai egyetemen akkor indított finnugor szakot. Már másodéves egyetemistaként, 1961-ben bekapcsolódott Munkácsi Bernát vogul szótári hagyatékának munkálataiba, melyet professzora, Kálmán Béla vezetett, és e tevékenységét magyar tanári (1964) és finnugor szakos előadói (1966) diplomájának megszerzése után is még évekig (1969-ig) folytatta. Az 1962–63. tanévet tíz hónapos ösztöndíjasként Helsinkiben töltötte. 1964 óta, azaz – rövidebb-hosszabb megszakításokkal – idestova 37 esztendeje dolgozik a debreceni egyetem finnugor tanszékén (kezdetben mint gyakornok, 1965-től tanársegéd, 1972-től adjunktus): hosszú oktatói pályafutása során tanította valamennyi finnugor nyelvészeti tárgyat, és számos őstörténeti, sőt irodalmi témájú foglalkozást is vezetett. Időközben kilenc éven át Finnországban tevékenykedett mint a Helsinki Egyetem (1969–1975), majd a Jyväskyläi Egyetem (1981–1984) magyar lektora. A mordvin mássalhangzórendszer kialakulása című értekezésének megvédését követően, 1985-ben elnyerte a kandidátusi fokozatot. 1986-ban egyetemi docenssé nevezték ki, két évvel később pedig megbízást kapott a finnugor nyelvtudományi tanszék vezetésére, és 1989-től 1992-ig emellett a KLTE Magyar Intézetének az igazgatója is volt. Egyidejűleg, több szemeszteren át magyar nyelvet és nyelvtörténeti tárgyakat adott elő a Miskolci Egyetemen. 1995-ben finnugor nyelvészetből habilitált a szegedi József Attila Tudományegyetemen, és ugyanebben az évben magántanári képesítést szerzett hungarológia és finnugor nyelvészet témakörben a Jyväskyläi Egyetemen is. 1994-től ténylegesen 1998-ig, hivatalosan – tömbösített, időszakos oktatással – 2000-ig az Oslói Egyetem finnugor nyelvészprofesszoraként működött. Az 1998–99. tanévben tudományos főmunkatársként, „megbízott vendégprofesszorként” irányította a debreceni finnugor tanszéket. 1999-ben, A mordvin tárgyas ragozás kialakulása című disszertációjával lett akadémiánk doktora. 1999 óta egyetemi tanárként vezeti egyeteme finnugor nyelvtudományi tanszékét.

Keresztes László finnugor központú tudományos, oktatói és közéleti tevékenysége egymással szoros egységben van.

Ami t u d o m á n y o s m u n k á j á t illeti, pályaképének és mintegy kétszáz tételből álló publikációs jegyzékének alapján a rokon nyelvek közül az egyetemi

hallgató, majd oktató Keresztes – többé-kevésbé időbeli sorrendben – a vogullal, a finnel, a magyarral, a mordvinnal és a lappal foglalkozott tüzetesen, illetőleg behatóbban. Figyelemre méltó, hogy önálló (kisebb részben társszerzős) munkáinak a száma – a többszerzős munkákat és az újabb kiadásokat, újranyomásokat is beszámítva – egészen rendkívülinek mondható: nem kevesebb, mint 35, ami pedig összes publikációjának közel 20%-át teszi ki!

Egyetemistaként a Munkácsi – Kálmán-féle Wogulisches Wörterbuch című műnek (1986) előbb adatgyűjtője volt, majd néhány betű nyers kéziratát is elkészítette. 1966-ban megvédett bölcsészdoktori értekezésének (vö. NyK 69 [1967]: 245–282) témájaként a beszélést és gondolkodást jelentő igéket vizsgálta meg a vogulban és az osztjákban. A Daniel Abondolo szerkesztette The Uralic Languages című gyűjteményes kötetben a Mansi című fejezet szerzőjeként (London – New York 1998. 387–427) a vogul nyelv rendszerét és történetét az északi nyelvjáráscsoport alapján mutatta be. A szinkrón és diakrón nyelvleírás szempontjait ötvöző tanulmányába beledolgozta saját alsó-kondai adatait is, melyeket 1971. évi tanulmányútján vogul anyanyelvű adatközlőtől gyűjtött az akkori Leningrádban.

Az 1960-as évek második felében közreműködött a közel két évtizeddel később, Papp István és Jakab László társszerzőségében napvilágot látott Magyar–finn szótár adatgyűjtésében is. 1979-ben, két finn lektorkolléga közreműködésével Finn nyelvkönyvet adott ki, mely aztán egyetemi jegyzetként még négy ízben jelent meg a Tankönyvkiadónál, változatlan formában (utoljára 1993-ban). Outi Karanko mellett Irmeli Kniivilä társszerzőségében készítette el Finn nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak (1985, 1995[3]) és Finn nyelv haladóknak (1990) című tansegédletét, melyben a finn nyelv rendszerének leírását vállalta, és rövid fejezetekben foglalta össze addigi – mindenekelőtt mondattani központú – finn–magyar kontrasztív kutatásainak eredményeit (többek közt a szóképzésben, az esetragok használatában, a modalitás és az időhasználat összefüggésében, a tárgy változásakor, valamint a mondatrövidítő és -pótló szerkezetek transzformációs vizsgálatában). Kontrasztív kutatómunkáját még elmélyültebben folytatta az 1990-es években. 1994-ben a Jyväskyläi Egyetem finn nyelvtudományi tanszékének és ún. hungarológiai csoportjának számára szervezett egy kutatócsoportot, amely a vezetésével egybevető magyar–finn–észt nyelvészeti vizsgálódásokat végzett (fonotaxis, lexikológia, frazeológia, továbbá a szintaxis terén, egyebek mellett a helyragok használatában, az ágens nélküli kifejezésekben; e kérdésekről vö. pl. a jyväskyläi Hungarologische Beiträge című sorozat általa társszerkesztett 1995. évi 3., illetőleg 1996. évi 6. kötetét).

A magyarral mint idegen nyelvvel elsősorban első finnországi lektori megbízatása idején foglalkozott huzamosabb ideig. 1974-ben Helsinkiben, Unkarin kieli címmel megjelentetett magyar leíró nyelvtanát és 1983-ban ugyanott, Jó napot! címmel közreadott rádiós nyelvtanfolyamát sokáig tankönyvként hasz-

nálták a finn egyetemeken. Az Unkarin kieli a finn értelmező szótár, a Nykysuomen sanakirja rendszerező elveinek felhasználásával elsőként dolgozta fel nyelvünkben a magyar névszó és ige tőtípusainak a rendszerét (a Magyar ragozási szótár éppen húsz évvel később látott napvilágot Elekfi László szerkesztésében). Finn nyelvű magyar nyelvtanában a finn anyanyelvűek számára, közel húsz évvel később, 1992-től kezdődően pedig – a debreceni Hungarolingua tananyagsorozat céljainak megfelelően kibővített (terjedelmük 142 és 178 lap között mozog) és módosított magyar, német, angol (1992 óta több kiadásban is), majd észt, olasz és francia nyelvű változatában – a más nem magyar anyanyelvűek, tehát szélesebb tanulóközönség számára nyújtott tudományos alapokon álló és egyben – miként azt a magyar nyelvű kiadványnak címe is jelzi – Gyakorlati magyar nyelvtant (közülük az angol nyelvű grammatika az Interneten is elérhető).

Fő kutatási területe a mordvin nyelv története és rendszere, láthattuk: ebből szerezte mindkét tudományos fokozatát is. Sorrendben a következő öt munkája öleli fel a mordvin nyelv jelenének és múltjának, az irodalmi nyelveknek és a nyelvjárásoknak a legkülönfélébb kérdéseit. A kétkötetes Geschichte des mordwinischen Konsonantismus (Szeged. 244 + 212 o.; I. 1987: SUA 27., II. 1986: SUA 26.) egyebek mellett meghatározta az egyes mordvin nyelvtörténeti korszakokat, és azokban részletesen elemezte a mássalhangzórendszer alakulását. Figyelmet érdemlő módon az ős- és az ómordvin korra tette a jésítési korreláció létrejöttét. Eszerint azt lényegében önálló mordvin fejleménynek tartja, mellyel kapcsolatban orosz hatással véleménye szerint e korreláció kiteljesedése magyarázható. A korai és a kései finn-volgai korszakot e művében hangtani kritériumok alapján kettéválasztotta, és ezáltal a mássalhangzórendszer kialakulásával megerősíthette a cseremisz és a mordvin nyelv különállását. A monográfia Etymologisches Belegmaterial alcímet viselő második kötete, mely mintegy 560 igen régi mordvin szó eredetét és történetét vizsgálja meg, Paasonen 1909-ben közzétett kresztomátiájának etimológiai szójegyzékét követően a második érdemes műnek tekinthető a mordvin szókészlet eredetének kérdéskörében. Mordvin szövegek (erza) címmel 1985-ben állított össze egy kis szöveggyűjteményt, és azt öt évvel később, a moksa anyag bevonásával kresztomátiává bővítette. A Chrestomathia Morduinica (Budapest 1990. 204 o.) minden egyes nyelvi szinten párhuzamosan tárgyalja az erza és a moksa irodalmi nyelvet – az azokból hiányzó legfontosabb mordvin nyelvjárási jegyeket is szem előtt tartva –, sőt e műben azonos, illetőleg hasonló témájú szövegeket közöl; mindezek által még világosabban előtűnnek a két fő nyelvjárascsoport közötti jelentős hang-, alak-, képzés- és szókészlettani egyezések. A mordvin nyelv szakértőinek abba a táborába tartozik, amely szerint *egy* mordvin nyelv létezik. A két mordvin irodalmi nyelv egységesítésének gyakorlati lehetőségeiről – a hangjelölés, az alaktan és a

szókészlet vonatkozásában – részletesen írt A mordvin irodalmi nyelv kérdéséről című dolgozatában (in: Ünnepi könyv Mikola Tibor tiszteletére. Szeged 1996. 171–174). Az 1990-es években hosszú ideig foglalkozott a mordvin nyelv egyik sarkalatos kérdésével, a mordvin determinatív igeragozás kialakulásával és fejlődésével. Említett akadémiai doktori értekezésében sokoldalú, elsősorban történeti alaktani és dialektológiai vizsgálódásokat végzett e témakörben. 266 lapos monográfiája Development of Mordvin Definite Conjugation címmel Helsinkiben, a SUST 233. köteteként látott napvilágot. A problematika folyóiratunk hasábjain is vizsgálat tárgyává vált, annak új, Vitafórum címet viselő rovatában olvasható volt a disszertáció opponenseinek a véleménye, valamint a szerző viszontválasza is (vö. NyK 96 [1998–1999]: 90–128).

A lapp nyelv vonatkozásában is vannak végül időtálló érdemei és reményt keltő vállalkozásai. Nevéhez fűződik az Aranylile mondja tavasszal. Lapp költészet című, hétezer soros antológia válogatása, nyersfordítása, szerkesztése és azóta is gyakran idézett utószava, mindezek pedig elmélyült lapp nyelvi és irodalmi ismereteire utalnak. Norvégiai professzorkodása idején, az 1990-es évek második felében néhány lapp témakörű dolgozatot publikált. Ekkor kezdte meg egy szófejtő szótár munkálatait is, és azóta egy nemzetközi együttműködéssel készülő szótári munkaközösség főszerkesztője. Az 1999. szeptember 8–10-i budapesti Uráli Szófejtő Műhelyen Lapp etimológiai szótár (szerkesztési célok és szempontok) címmel tartott előadást (a Budapesti Uráli Műhely eme második rendezvényének anyaga 2001 végén jelent meg nyomtatásban). Reményeink szerint a lapp nyelvnek ez az első szófejtő szótára néhány éven belül az érdeklődők asztalára kerülhet.

Tudományos munkássága rövid összegezésének lezárásául megemlítendő, hogy tudománytörténeti érdeklődésének bizonyítékaként számos írásában rajzolta meg tudományszakunk, azaz a finnugor és a magyar nyelvtudomány legjobbjainak életútját és életművét, vö. például Bárczi Géza, K. Bergsland, Budenz József, Erdélyi István, E. Itkonen, Kálmán Béla, Klemm Antal, M. Korhonen, A. Kövesi Magda, H. Leskinen, Mikola Tibor, D. Nagykin, Pais Dezső, K. B. Wiklund értékelését az utóbbi negyedszázadban, 1975 (Pais) és 2000 (Mikola, Leskinen) között.

Mint oktató a két említett hazai és finnországi oktatóhelyek, valamint az Oslói Egyetem mellett tanított még finnugrisztikát többek közt Tartuban, Uppsalában, Århusban, Bécsben és Szaranszkban. Az 1960-as évek közepe óta kapcsolatban áll a debreceni Nyári Egyetemmel, eleinte társalkodó diákként, majd – máig – oktatóként, tanácsadóként. „És amikor azt látom, hogy hónuk alatt a nyelvtanommal járnak a külföldiek, kicsit kihúzom magam, hiszen ennek a munkának igazán van használati értéke. Finnugor monográfiáim, kézikönyveim egészen biztosan jóval kevesebb emberhez jutnak el” – nyilatkozta tucat-

nyi, nyomtatásban is megjelent interjúinak egyikében. (Eredeti formájában vö. Hét nyelven beszélő magyar nyelvtan / Hungarian grammar in seven tongues. Nyári Egyetem. A Debreceni Nyári Egyetem félévente megjelenő lapja. 200/1. 3. – Köszöntőmben további interjúk anyagát is felhasználtam.)

A hazai és a nemzetközi tudományos közélet meghatározó jelentőségű személyisége. Számos társaság tiszteleti tagja itthon és külföldön. 1986-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság Fokos-díjával tüntették ki. 1990-ben a debreceni VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus főtitkára volt. Az 1989-ben megindult, rangos debreceni finnugrisztikai sorozat, a Folia Uralica Debreceniensia egyik alapító szerkesztője. 1990-től a szaranszki mordvin nyelvtudományi társaságnak (Vajgeľ), 1993-tól a helsinki Finnugor Társaságnak tiszteletbeli tagja. 1995-ben a finnországi Fehérrózsa Lovagrend keresztjével tüntették ki, és ugyanettől az évtől kezdve a Nemzetközi Finnugor Kongresszusok végrehajtó bizottságának tagja. 1998-ban az Uppsalai Egyetem díszdoktorává avatta. Mindmáig hat alkalommal is felkérte a Svéd Királyi Akadémia Nobel-bizottsága, hogy tegyen javaslatot irodalmi Nobel-díjra.

„Munkáimban mindig arra törekedtem, hogy egyesítsem az egyetemi oktató és a tudományos kutató erényeit. Tudományos kutatásaim az egyetemi oktatás szükségleteiből indultak ki, és oda is tértek vissza, eredményeimet a nyelvészeti folyóiratcikkek és kongresszusi előadások mellett tankönyvekben, népszerűsítő kiadványokban is igyekeztem összegezni. Tevékenységemben a továbbiakban is e kettős célt kívánom szem előtt tartani." (Vö. Keresztes László: Fejezetek a finnugor nyelvek rendszerének szinkrón és diakrón leírásából. Habilitációs tézisek. Debrecen 1995. 11.)

Befejezésül kívánkoznék a tudós és egyetemi professzor mellett még az emberről is írni valamit. De – sajnálatos helyhiány miatt is – e helyütt nem vállalkozom rá. Egyébként is, legyen objektív a mérce: lássuk, milyen formában köszönti őt a szakma és egyeteme a közeli jövőben, a kerek évszám elérésekor! Hányan, kik s hogyan?

Keresztes László, a kitartóan dolgozó, lényeglátó tudós, az ízig-vérig tanár, a megbízható kolléga és barát, aki négy évtizede itthon vagy külföldön, a rokon nyelveket kutatva és oktatva, avagy anyanyelvünket vizsgálva és népszerűsítve a finnugor tudományosságnak itt is, ott is az egyik legszilárdabb oszlopa – 60 esztendős tehát. Önző módon, de olvasóinkkal minden bizonnyal egyetértve, egy sor újabb uralisztikai monográfia elkészítését várom tőle, melyeknek elkészültében bizonyosak lehetünk, ha megvan hozzá a legendás munkabírással párosuló munkakedve, és az egészsége sem rakoncátlankodik nagyon... Erre ürítsük, mégpedig Várda Keserűvel feltöltött képzeletbeli (divatosabban: virtuális) poharunkat a kerek születésnapon. De aztán – amint a Moksa és a Szura partján mondják –: *potmakss!* vagy *potmaksos!,* vagyis: *fenékig!*

Zaicz Gábor

Tudománytörténeti visszapillantás és ami mögötte van
(egy „apró” helyreigazítás)

„a sikernek sok az apja” (Décsy 1996–1997: 217)
– de még több az irigye!

0. Mindenekelőtt írásunk alcímét kell értelmeznünk: helyreigazítást az szokott közzétenni (jószántából vagy bírósági ítélet alapján), aki nagy(obb) nyilvánoság előtt tudatlanságból vagy éppen szándékosan valakivel vagy valamivel kapcsolatosan téves nyilatkozatot tett közzé, félreinformálva esetleges olvasóit vagy hallgatóit. Nos, ez esetben nem a mi megnyilatkozásaink valamelyike szorul kiigazításra, hanem egy távolba szakadt kollégánké, akinek téves közlése „termékeny talajra hullva” mást is megtévesztett.

1. Décsy Gyulának a „Lakó György és kora a magyar finnugrisztikában” című írásáról (Décsy 1996–1997) van szó.[1]

Miről is van szó e tudománytörténeti jellegű cikkben? Décsy dícséretes igyekezettel törekszik kijelölni Lakó György előkelő helyét a hazai finnugor nyelvészeti kutatások történetében. Ezzel egyet is értünk, hiszen éppen e sorok egyik szerzője is méltatta Lakónak a tudományágunk művelésében szerzett érdemeit (Honti 2001). Lakó mindkettőnket tanította az egyetemen, mondhatjuk, a tudományos útravalót nagyrészt ő adta a kezünkbe. Nagyra értékeljük ma is hatalmas anyagismeretét, az etimológiai szakirodalom aprólékos feltérképezésének (kicédulázásának) kezdeményezését és egyszemélyi megkezdését (amely később a Nyelvtudományi Intézetben már finnugorszakos egyetemisták és más „külsősök” közreműködésével szinte nagyüzemi méreteket öltött). Ugyancsak vitathatatlanul Lakó érdeme, hogy a „Magyar szókészlet finnugor elemei” (= MSzFE) című, három kötetből és mutatóból álló nagyszerű munka megjelent, s amely forrásul szolgált „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” (= TESz) uráli, finnugor és ugor eredetű szócsaládjainak összeállításához, a szócikkek kidolgozásához, amely forrás nélkül a TESz ezen szócikkei valószínűleg igencsak silányra sikeredtek volna…

Décsy azonban lelkes méltatásában derekasan el is veti a sulykot, részben a Lakó iránti tisztelettől vezérelve, részben a kellő információk hiánya folytán (amelyek külföldre kerülése után nyilvánvalóan elég hézagosan jutottak el hoz-

[1] Meg kell jegyeznünk, hogy az olvasó aligha tudja elűzni magától a kellemetlen gondolatot, hogy a dolgozat nemcsak a lelkiismeretes korrektúrázásnak maradt híjával, hanem az értő tartalmi lektorálásnak is.

zá). Nyilván érezte ezt ő maga is, hiszen feltevések formájában akarja átírni az utóbbi évtizedek tudománytörténeti eseményeit egy meglehetősen szűk területen, a hazai finnugrisztikában. Pl. „Lakó mint főszerkesztő biztosan átírta a legtöbb szócikket, ez természetes. Ezért annyira egységes a mű szellemében és tipográfiai kidolgozásában egyaránt" (Décsy 1996–1997: 216). Az egyazon mondaton belüli „biztosan" és „természetes" ellentmondó kettősséggel nehéz mit kezdenünk (vagy biztosan átírta, s akkor ez természetes; vagy nem biztos, hogy ezt megtette – Décsy fogalmazásmódja ezt az értelmezést is megengedi –, s akkor nincs mit természetesnek minősíteni…). Décsy állítása (ha az első értelmezés helyes) azonban egyáltalán nem felel meg a tényeknek. Az MSzFE szócikkeinek a munkatársak általi elkészítése az első szerkesztési szabályzat alapján 1956-ban indult meg. A munkálat azonban a munkatársak egyéb elfoglaltsága miatt kb. 1960-ig meglehetősen lassú tempóban haladt előre. Az is az igazsághoz tartozik, hogy Lakó György főszerkesztő egyetlenegy szócikket sem írt első kidolgozásban, pontosabban Rédei egy-két próbaszócikket látott az ő tollából még a szerkesztési elvek véglegesítése előtti időszakból[2].

A szócikkek szerzőinek egyikét, Rédei Károlyt Lakó György maga mellé vette társszerkesztőnek – elsősorban azért, mert a szerkesztéssel járó feladatokat időhiány miatt nem győzte. Erről így ír ő a szótár előszavában „Az egységesítést, valamint számos esetben a szócikkek szerkezetének a kialakítását is 1961-től Rédei Károly végezte. Munkája során sok szócikk problémáiba oly mértékben elmélyedt, hogy végeredményben nemcsak egységesített szócikk, hanem részben vagy egészben új etimológia került ki tolla alól (ilyen jellegű munkáinak mértéke jórészt kitűnik a kérdéses szócikkekhez tartozó bibliográfiai utalásokból)" (MSzFE 1: 7). Rédei tehát a szócikkíró munkatársak után szükség szerint átírt, kiegészített vagy csak módosított. Éppen ezért – Décsy kifogásával ellentétben – nem is lett volna célszerű az egyes szócikkek szerzőit a szócikkek végén megnevezni, hiszen azok nem egy esetben olyan mértékű változásokon mentek keresztül, hogy az eredeti szerzőnek már nem sok köze volt hozzá az anyag és az irodalom összeállításán kívül.

A munka során 1963 táján kiderült, hogy a szerkesztési szabályzat számos egyenetlenséget, következetlenséget tartalmazott. Így szükségessé vált annak felülvizsgálata és átdolgozása. Ez 1964 végén – 1965 elején Rédei vezetésével meg is történt. Végül Lakó György észrevételeinek figyelembevételével a szerkesztési szabályzatot immár végleges formában 1965-ben a szerzői kollektíva elfogadta. Rédei feladata volt – a szerkesztési elveknek megfelelően – a munkatársak által írott szócikkek tartalmi átdolgozása és formai megszerkesztése. Ezt követte Lakó György főszerkesztői tevékenysége (l. MSzFE 1: 8). Rédei a

[2] Megjegyezzük, hogy „Etimológiai észrevételek" címmel Fokos Dávid is írt szócikkeket a szótár számára, ezeket folyóiratunkban publikálta (Fokos 1959).

maga szerkesztői munkáját 1971-ben befejezte. Ettől kezdve az MSzFE-vel kapcsolatos feladata már kizárólag Lakó György főszerkesztői munkájához kapcsolódott: Rédei tevékenysége Lakó észrevételeinek, kiegészítéseinek figyelembevételében és a már általa korábban megszerkesztett szócikkekbe való bedolgozásában merült ki. Lakó főszerkesztői feladatát különböző okokból mind a munkatársak, mind Rédei szerkesztő munkájához viszonyítva csak 3–4 éves késéssel tudta végezni. Ez némi feszültséget eredményezett a munkatársakhoz, főleg pedig a szerkesztőhöz fűződő kapcsolatában. Erre a körülményre maga is céloz az előszóban (MSzFE 1: 8).

Décsy egy másik különös állítása így hangzik: „Mindezt tekintetbe véve elmondhatjuk, hogy a MSzFE mint a magyar finnugrisztika imponáló teljesítménye végső formájában Lakó műve…" (Décsy 1996–1997: 216). Ez nem más, mint – finoman szólva: – légből kapott állítás, hiszen Décsynek erre vonatkozó bizonyítékai nincsenek, nem is lehetnek. Ezzel szemben az az igazság, hogy az MSzFE – miként a szótár Lakó által írott előszavából és a fentebb előadottakból kiderül – a szótár címlapján felsorolt munkatársak előmunkálatain alapul; a szótár végleges formája Lakó György főszerkesztő és Rédei Károly szerkesztő munkája. Mivel nem kizárólag Lakó munkájáról van szó, az UEW számára átvett és adaptált szócikkeknek csak a bibliográfiai részében történik utalás az MSzFE-re (MSzFgrE formában) mint forrásra (erről még ld. alább). Rédei persze a szócikkek átdolgozását és véglegesítését Lakóval együttműködve folytatta. 1975-től a szerkesztőnek bécsi egyetemi tanári kinevezését követően az általa megszerkesztett szócikkek végleges megformálásában K. Sal Éva volt Lakó segítségére.

Décsy (1996–1997: 216) csodálkozik az MSzFE-t megalkotó szakemberek fegyelmezettségén, amellyel saját nézetüket alávetették a főszerkesztő akaratának. Tudomásunk szerint Décsy sohasem vett részt csoportmunkában („team work"), így nem is értheti meg, hogy az egységes tudományos koncepció kialakításának és véglegesítésének ez alapkövetelménye. Természetesen nem egyszer voltak véleménykülönbségek Lakó és Rédei között, de a vitás esetekben mindig Lakó nézete volt mérvadó.

2. Décsy az UEW keletkézésének körülményeiről is sokat vél tudni (Décsy 1996–1997: 211 kk.), noha híjával van az ezzel kapcsolatos ismereteknek. Lássuk azonban a tényeket! E szótár előkészítését 1966-ban kezdte meg a szerzői kollektíva, jóllehet a szócikkek írása és szerkesztése csak 1969-ben indult meg. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatósága az UEW-vel való foglalatosságot a Finnugor Osztály számára csak azt követően engedélyezte, hogy az MSzFE munkálatai lezárultak (az MSzFE szerkesztése Lakó és Rédei feladataként – amint erről fentebb már szó esett – tovább folytatódott). Az UEW számára a munkatársak a magyar tagú etimológiákat többnyire a Rédei által meg-

szerkesztett, kisebb részben a Lakó által főszerkesztett, majd Rédei által újra megszerkesztett (ellenőrzött) MSzFE-szócikkek alapján készítették el; a Lakó által jóváhagyott kézirat az említett késedelem miatt nem mindig állt rendelkezésre. Természetes, hogy az MSzFE és az UEW magyar tagú etimológiái nagyfokú egyezést mutatnak, de ez így is van rendjén! A felfogásbeli lényeges eltérés mindenképpen valamelyik szótár kárára lett volna.[3]

Décsy másik súlyos tévedése, amelyet már nem is minősíthetünk tudománytörténetinek, hanem egyértelműen olyannak kell tekintenünk, amely arról árulkodik, hogy nem ismeri az általa említett szótárakat, az, hogy „Nem kétséges, hogy az Uralisches Etymologisches Wörterbuch (UEW) lényegében modernizált változata a MSzFE-nek. Ezt Lakó is próbálta a maga óvatos-tartózkodó stílusában a köztudatba bevinni (Lakó 1987). Ha tekintetbe vesszük is, hogy a sikernek sok az apja, látható, hogy a német nyelvű munka adatkészletében és feldolgozási módjában lényegében azonos a MSzFE-vel. Nem magyar tagú elemein is dolgozhatott Lakó már az 50-es években. Az, hogy kitűnő tanítványa adta ki a köteteket, az adott körülmények közt természetes, s nem von le semmit Lakó érdemeiből vagy a teljesítmény nemzetközi jelentőségéből" (Décsy 1996–1997: 217). Ez az idézet bizony öt megjegyzést is szükségessé tesz:

a) Elég lett volna, ha Décsy Gyula kézbe vette volna mindkét szótárt és némi figyelemmel összehasonlította volna őket. Akkor ugyanis észrevehette volna, hogy más a szócikkek szerkezete az egyikben és a másikban. Az első szótárban számos szócsalád nélkülözi a rekonstruált alapnyelvi formát és jelentéskört, míg az utóbbiban ez sohasem hiányzik. Az előbbi magyarcentrikus, az utóbbiban egyenrangúként kezelt uráli nyelvek összetartozó lexémái tárgyaltatnak. Az MSzFE a régi írásbeliség nélküli nyelvek esetében fonetikus, az UEW viszont fonematikus átírást alkalmaz. Az MSzFE legfeljebb annyiban azonos az UEW-vel, mint pl. Szinnyei József „Magyar nyelvhasonlítás"-a (pl. Szinnyei 1927) Hajdú Péter „Bevezetés az uráli nyelvtudományba" című művével (Hajdú 1966).

b) Lakó maga egyébként rendkívül elismerő hangvételű ismertetést írt az UEW első kötetéről (Lakó 1987), amelyben helyesen érzékelteti az MSzFE és az UEW viszonyát: az UEW szerkesztője számára könnyebbséget jelentett az a körülmény, hogy a szócikkek írását részben olyan kutatók végezték, akik már az MSzFE munkálataiban is kitűntek. Lakó szerint a magyar tagú etimológiák az MSzFE német nyelvű változatai (ez persze nem egészen így igaz, ld. fent az „a)"

[3] Megjegyezzük, hogy a TESz német nyelvű modernizált változata (EWUng) Zaicz Gábor munkájaként nem az MSzFE-re, hanem az UEW kéziratos, ill. a munkálatok közben megjelent anyagára támaszkodott, de az EWUng megfelelő szócikkeiben valamilyen figyelmetlenség folytán csak az MSzFE-re történik hivatkozás, az UEW-re nem (legalábbis az I. kötet esetében ez a helyzet). Az EWUng egyes recenzensei észre is vették ezt a furcsaságot (Saarinen 1993: 174–175, Honti 1997: 154).

pontot; RK – HL). Ezt két tényező magyarázza: a) az etimológia kb. négy évtizede a nyelvtudománynak nem különösebben kedvelt műfaja, így új etimológiák vagy régi szófejtések módosításai ritkábban íródnak; b) Rédeinek mint az MSzFE szerkesztőjének bőségesen volt lehetősége arra, hogy a magyar szavak eredetével kapcsolatos saját megállapításait kifejtse. – Lakó azt is megemlíti, hogy az MSzFE és az UEW több esetben eltér egymástól (i. m. 286). Lakó a két szótár egymáshoz való viszonyát a magyar tagú szócikkek vonatkozásában helyesen látja. Az általa rajzolt kép nem azonos Décsy tendenciózusan félrevezető közlésével, miszerint az UEW az MSzFE modernizált változata volna.

c) Décsy szerint Lakó „dolgozhatott" az 50-es években nem magyar tagú szócsaládok összeállításán is, de az UEW írásakor nem volt szerencsénk ilyen előzményekre támaszkodhatni.

d) Előbbi saját megállapításaiból következtetve egy huszárvágással Décsy Lakó Györgynek tulajdonítja az UEW-t („Az, hogy kitűnő tanítványa adta ki a köteteket, az adott körülmények közt természetes, s nem von le semmit Lakó érdemeiből vagy a teljesítmény nemzetközi jelentőségéből")…

e) Élénk fantáziával előadott, sejtésből ténnyé dagasztani kívánt feltevések csak arra jók, hogy a gyanútlan, kívülálló és így tájékozatlan olvasót félrevezesse. Ez különösen akkor veszedelmes, ha akad is egy még tájékozatlanabb olvasó, aki lelkendezve felkapja és továbbdagasztja a többé-kevésbé vaskos tévedéseket.

Szólnunk kell az UEW anyaggyűjtésével kapcsolatos sajnálatos félreértésről is. Szótárunk előszavában ez olvasható: „Als Ausgangsbasis diente das Zettelmaterial zum Wörterbuch »A magyar szókészlet finnugor elemei«. Die Materialsammlung wurde dann, den Zielsetzungen des UEW entsprechend, auf sämtliche uralischen Sprachen erweitert und während der ganzen Arbeit am Wörterbuch fortgesetzt" (UEW I, XII). Ezzel kapcsolatban Lakó ezt írja: „Diese Behauptung steht aber im Widerspruch zu dem Bericht Péter Hajdús über die Sammeltätigkeit, die im Rahmen der Vorarbeiten zu MSzFgrE vorgenommen wurde… Hajdú berichtet nämlich darüber, daß im Rahmen der genannten Arbeiten bereits zur Mitte des Jahres 1953 ungefähr 17.200 Zettel, d. h. 6400 Etymologien, die kein ungarisches Glied haben, geordnet wurden" (Lakó 1987: 285–286). Igaz, hogy az MSzFE cédulaanyaga számára a nem magyar tagú etimológiák is ki lettek gyűjtve a szakirodalomból, ám többnyire csak akkor, ha valaki valahol valamely magyar szóval kapcsolatba hozta. A gyűjtés tehát már eleve nem volt „teljes". Ezenkívül az 1970-es évek elejétől kezdve az MSzFE számára nem folyt szisztematikus anyaggyűjtés. Úgy véljük, minden hozzáértő számára nyilvánvaló, hogy ezen előzmények ismeretében az anyaggyűjtés kibővítése és felfrissítése elengedhetetlenül fontos volt. Szeretnénk azonban leszögezni, hogy az anyaggyűjtés – bármilyen tudományos munkáról legyen is szó – a kutatómunka elengedhetetlen feltétele, de önmagában még nem szellemi ter-

mék.[4]

Ha már Décsy félresikerült eszmefuttatása kikényszerítette belőlünk a választ, szót kell ejtenünk még egy finnugor tudománytörténeti kulisszatitokról, amelyről Lakó is szólt a maga valóban óvatos stílusában: Lakó az UEW első kötetéről írott recenziójában helyesli azt az eljárást, hogy az UEW csak indokolt esetben közöl magyar nyelvtörténeti adatokat (úgynevezett első előfordulásokat) (i. m. 285). Ez szerepelt eredetileg az MSzFE tervezetében is. Ám Benkő Loránd, a TESz főszerkesztője és a Nyelvtudományi Intézet igazgatósága rákényszerítette az MSzFE szerkesztőségét az első magyar nyelvtörténeti adatok mindenkori közlésére. Ezeket a finnugor etimológiák viszonzásaként a TESz bocsátotta az MSzFE rendelkezésére. És még egy „apróság": az MSzFE kötetei a másodiktól kezdve a TESz-hez viszonyítva csak egy-két év késéssel láthattak napvilágot. Az MSzFE szerzői gárdája tudta, hogy nyomdai késleltetésről volt szó. Erre a körülményre Décsy is kitér (Décsy 1996–1997: 216–217). Feltehető, hogy Lakótól értesült erről a szándékos, emberileg némiképpen talán érthető (és esetleg megbocsátható) manipulációról. Décsynek hipotézisekre épülő tudománytörténetében ez az egyetlen tárgyszerű, igazságot tükröző megállapítás.

Szólnunk kell röviden Erhard Schiefer recenziójáról (Schiefer 1991) is. Azért csak röviden, mivel Décsy tudománytörténeti feltevéseivel (tévedéseivel) kapcsolatban már több mindenről szót ejtettünk. Írásában Schiefer az UEW első kötetét ismerteti füzetenként. A második füzet ismertetésének elején azon akad fenn, hogy a szótár füzetekben jelent meg, noha az előszó szerint a munkálatok már 1980-ban lezárultak. Erre a csupán látszatra rejtélyes körülményre az a magyarázat, hogy az Akadémiai Kiadó partnerének, az Otto Harrassowitz Kiadónak (feltehetőleg pénzügyi okokból) együttműködési feltétele volt a füzetekben való kiadás. Schiefer kifogásolja, hogy nem esik szó a magyar tagú etimológiák esetében az MSzFE és az UEW viszonyáról. „Ist nun das UEW chemisch rein vom Inhalt des MSzFE?" – kérdezi (Schiefer 1991: 384). Nos, mint már szóltunk róla, a munkatársak ezeket a szócikkeket zömmel a Rédei által megszerkesztett, kisebb részt a Lakó főszerkesztő által felülbírált és ezt követően a Rédei által megszerkesztett (azaz újra ellenőrzött) szócikkek alapján dolgozták át. Erre a tényre a bibliográfiában, mint fentebb már említettük, MSzFgrE megjelölés utal. Ha ennél többet mondtunk volna, az nem lehetett volna más, mint az, hogy az UEW szerkesztője ezeket a szócikkeket nagyobb részt önmagától, kisebb részben Lakótól és önmagától átvéve közli; ez persze elég komikusan hangzana. Schiefernek a részletkérdésekre vonatkozó észrevételeivel, akár egyetértünk velük, akár nem, (az eltelt hosszú idő távlatából már) nem óhajtunk foglalkozni.

3. A Décsy-idézethez fűzött utolsó megjegyzés szolgál helyreigazításunk má-

[4] E megjegyzés elsősorban a Makkay János által előadott, megalapozatlan és – megítélésünk szerint – rosszindulatú – kritika (Makkay 2000: 81–82) miatt kívánkozik ide.

sik apropójául. Mielőtt erre a kérdésre rátérnénk, a következőket kívánjuk előrebocsátani: Rédei „Őstörténetünk kérdései" címmel könyvet jelentetett meg (Rédei 1998). Ennek 117. oldalán a szerző bíráló megjegyzést fűzött Makkay János régész uráli–indoeurópai adatközléséhez, továbbá a 122. oldalon pedig a magyar nép – tehát nem a magyar nyelv! – finnugor származásával kapcsolatos sajátos felfogását kritizálta. Szeretnénk hangsúlyozni: a nyelvészek a magyar nyelv uráli/finnugor eredetéről szoktak beszélni. Úgy tűnik, Makkay számára a nyelv és a nép eredete egy és ugyanaz. Azonban áldatlan, kilátástalan lenne erről a kérdésről vitába bocsátkozni vele.

Makkay a közelmúltban „Hogyan kell őstörténelmet írni" (sic! „?" nélkül!) címen[5] saját kiadásában 101 oldal terjedelmű könyvecskét tett közzé (Makkay 2000).[6] A szerző egyebek közt azt nehezményezi, hogy RK őt a sarlatánok közé sorolta (Makkay 2000: 63). RK azonban ezt nem tette meg a Makkay által idézett helyen (Rédei 1998: 122), egyebek közt csupán azt jegyezte meg, hogy Makkay egy hetilapnak adott nyilatkozatában nem különböztette meg a nyelvi és az etnikai rokonság fogalmát. Makkay RK könyvének címét is kifogásolja (Makkay 2000: 40 kk.). Szerinte helyesebb lett volna a „nyelvi őstörténet" megjelölést használni. A többi olvasó számára feltehetőleg nyilvánvaló, hogy RK csak nyelvészeti szempontból nyilatkozott őstörténeti kérdésekről, egyéb tudományágak esetében a szakirodalomra támaszkodott. Makkay túlzó akríbiájához a következő megjegyzés kívánkozik: neki mint régésznek – éppen az általa adott kioktatásnak megfelelően – csak a „régészeti őstörténet" (és nem általában az „őstörténet") kifejezést lett volna szabad használnia; egyébként nincs semmi meglepő abban, hogy az egyes diszciplínák művelői nem mindig jutnak egymással összecsengő következtetésekre a több tudományág illetékességi körébe is tartozó problémákról. Az uralisztikában pedig, nem lévén régi írásos emlékek, a legutóbbi időkig a nyelvtudománynak volt perdöntő szava.

Makkay könyvének RK munkájáról írott, egyes részletkérdésekkel kapcsolatos bírálata a tudományos vitához méltatlan stílusa miatt nem érdemelné meg a választ. Mégis szükségesnek látszik kommentárokat fűznünk egyes olyan kijelentéseihez, amelyeket főleg az „MSzFE > UEW" című rész elején (Makkay 2000: 67) és az „MSzFE > UEW Folytatás" című fejezetben (Makkay 2000: 79–84) vetett papírra Décsy fentebb bírált kijelentéseire támaszkodva. Makkay, miután Décsy politikai színezetű nézeteinek furcsaságát konstatálja és egy turáni

[5] Engedtessék meg megjegyezni – tekintettel a szerző durva stílusára és a valóságtól gyakran elrugaszkodó közléseire –, hogy érdemesnek láttuk volna, ha Makkay könyvének alcíméül egy régész és író, Móra Ferenc egy esszészerű írásait tartalmazó kötetének a címét: „A fele sem tudomány" választotta volna. Bár ez még mindig nagyon hízelgő lenne a vita tárgyát képező műre nézve…

[6] Okkal merülhet fel a kérdés, vajon akadt-e volna olyan, a saját reputációjára valamelyest is ügyelő kiadó, amely ezt a gyakran közönséges hangú művet vállalta volna…

konferencián betöltött elnökségi tagságát – okkal – furcsállja, szintén nem minden alap nélkül jegyzi meg: „Ez azonban csak annyiban fontos most, mennyiben szabad komolyan venni minden tudományos szándékát" (Makkay 2000: 67). Nos, a komolytalan tudományosságúnak sugallt Décsy szavaira hivatkozva nevezi Makkay az MSzFE-t és az UEW-t Lakó György szellemi gyermekeinek, elfogadva, hogy az előbbinek az utóbbi csak modernizált változata (Makkay 2000: 80–81). Ez az „ex cathedra" véleménynyilvánítás Décsy tudománytörténeti tévedésein kívül Schiefer provokatív kérdésén (ld. fentebb), továbbá Gippert megalapozatlan vádján (ld. alább) alapszik. A tényeket nem ismerő vagy azokat elferdítő megnyilatkozások átvételét Makkay azzal tetézi meg, hogy csúsztatásokkal, saját nyelvészeti kompetenciáját deklaráló kijelentésekkel hökkenti meg a valós – nem „titkosított"! – tudománytörténeti hátteret ismerő olvasót. Ezekből egy kis csokorra valót bocsátunk most az olvasó rendelkezésére:

a) „H. Katz ilyen kérdésekben [ti. indoeurópai alapnyelvi formák rekonstruálásában; RK – HL] nem volt autoritás" Makkay 2000: 65). Meglepő, hogy éppen Makkay mondja ki a verdiktet egy olyan nyelvészről, aki bizony jártas volt mind az uralisztika, mind az indogermanisztika számos kérdésében!

b) „Az ilyen kalandos etimológiákkal [ti. RK-nak a m. *isten* szóval kapcsolatos magyarázatával; RK – HL] csínján kell bánni" (i. m. 65–66). Makkay, aki a jelek szerint az etimológiai magyarázatok helyességének elbírálásában is kellő kompetenciával rendelkezik, talán nem adta volna ezt az elhamarkodott tanácsot, ha elolvasta volna pl. az etimológiához valóban értő Lakónak RK etimológiai kutatásairól írt, korábban idézett elismerő szavait, vagy ha tisztában lenne azzal, hogy RK szófejtései milyen jelentős részét képezik az uráli nyelvek szókincse eredetével foglalkozó szakirodalomnak.[7]

c) Makkay a nyelvtudományon kívül a gondolatolvasásban való bámulatos jártasságáról is bizonyságot tesz, vö.: „Már 1985-ben azt írta J. Gippert Rédei 1983-ban megjelent publikációjával kapcsolatban, hogy az nagyrészt plágium („größtenteils schlichtweg… ein Plagiat"). Gippert bizonyára nem arra gondolt, amire félrevezetésként Rédei bősz tiltakozásában hivatkozott: ő 1983-as cikkéhez az etimológiákat a saját maga által szerkesztett UAW [= UEW; RK – HL] kéziratos anyagából vette. Annak ő a szerkesztője, és az ilyen kölcsönzés vitathatatlan és elidegeníthetetlen joga. [Bekezdés; RK – HL] Gippert azonban nem erre a kölcsönzésre gondolt. Hanem arra a másikra, az MSzFE-ből átemelt vagy kiemelt, de leginkább elemelt 17.400 cédula[8] és 6400 etimológia csakhamar

[7] Legyen itt elég arra utalnunk, hogy Rédeinek csupán a Nyelvtudományi Közleményekben publikált „Szófejtések" című sorozatában a legutolsó szómagyarázat a 333-as sorszámot viseli (l. Rédei 2000: 138)…

[8] NB: Makkaynak tehát „sikerült" a Lakó (1987: 286) által Hajdútól idézett cédulamennyiséget további 200-zal megtoldania…

megjelenő termékére. Az UEW-re! Az a Plagiat!" (Makkay 2000: 82). Ezzel szemben a valóság az, hogy Gippert Aulis J. Joki „Uralier und Indogermanen" (Joki 1973) munkáját említi az állítólagos plágium áldozataként. Gippert recenziójára írott válaszában Rédei megírta, hogy dolgozatának példaanyaga az akkor még kéziratos UEW anyagából való, amelyet kiegészített Joki könyvének indoeurópai adataival. Persze a nem botcsinálta nyelvészek számára nyilvánvaló, hogy a tartalmi (olykor formai) egyezések az ilyen jellegű közleményekben és az etimológiai szótárakban szükségszerűek, ha ti. az etimológiák helyesek. E sorok ifjabb szerzője nem kis megrökönyödéssel olvasta Makkay merész kijelentését, mely szerint „Rédei a 17 ezer 400 cédulát nem átemelte, hanem elemelte" (Makkay 2000: 84). Meghökkentő, mert ezen ifjabb szerző kezdő kutatóként éveken át cédulázta a régebbi és újabb etimológiai szakirodalmat, miközben fokozatosan bekapcsolódott a szócikkírásba is (később is folyamatosan végeztük e munkát, legtöbbnyire egyetemisták közreműködésével). Sajnálatos, hogy Makkay nem kísérelte meg ellenőrizni saját erőfeszítései révén az általa idézett szerzők állításait, esetleg így is bizonyítva, hogy az UEW szócikkei az MSzFE megfelelő szócikkeinek „szó szerinti" fordításai. Ennek hiányában természetesen aligha folytathatunk olyan vitát, amelyben megalapozott érvek és ellenérvek feszülhetnének egymásnak. Sőt a tudományos vitát lehetetlenné teszi, hogy Makkay János – megítélésünk szerint – tudományosnak szánt vitához méltatlan stílusban nyilatkozik nemcsak tudományos (vagy kvázitudományos) nézetekről, hanem azok képviselőiről is.

4. Az MSzFE és az UEW fent előadott tudománytörténeti vonatkozásairól nem írtunk volna, ha Décsy Gyulának – Lakó György professzorral szemben talán jószándékú, ám – megalapozatlan feltevéseket tartalmazó eszmefuttatásai és Erhard Schiefernek az UEW-ről írott ismertetése ezt nem provokálják. Nem tettük volna meg azért, mert úgy éreztük, az MSzFE munkálatairól feltárt helyzetkép Lakó Györgynek a szótár létrehozásában játszott szerepét az ő gyengülő egészségi állapota miatt esetleg kedvezőtlenebb színben tüntetné fel. Hisszük, hogy a válaszra méltatlan írásokra reagálva a tudománytörténeti háttér kevésbé (vagy egyáltalán nem) ismert részleteinek kényszerű felvázolásával nem követtünk el kegyeletsértést; hangsúlyoznunk kell, hogy Lakó Györgynek mint főszerkesztőnek az MSzFE megalkotásában – a szerkesztő és a szócikkíró munkatársak mellett – elévülhetetlen érdemei vannak.

5. Tanulság (helyett): „A történettudomány alapszabálya az, hogy hipotézisekre és nem bizonyított feltevésekre további hipotézist felállítani nem szabad" (Makkay 2000: 27) – vajon egy kritikainak szánt írásműben szabad? A Makkay által idézett Rédei-ellenes szerzők ugyanis nem bizonyítottak, hanem – mondjuk így eufemisztikusan: – hipotéziseket vetettek papírra, amelyekből kiindulva Makkay a maga megsemmisítőnek vélt sommás kritikáját felépítette. Makkay

régészként nyilván nem ért többet a nyelvtudományhoz, mint Rédei az archeológiához, bár ez utóbbi nem kívánt véleményt nyilvánítani pl. egy honfoglaláskori temető leleteinek a régészek általi kiértékeléséről. Sajnos „László Gyula szinte közmondássá vált" megjegyzése: „nem én nyelvészkedem, ők történészkednek" (Makkay 2000: 43), legalább felerészt nem igaz, Makkay esetében sem. Elég itt utalnunk pl. László Gyula „Őstörténetünk" című könyvecskéjére (László 1981), amely bizony hemzseg az elképesztően naív nyelvészkedő kijelentésektől, s nem csoda, hogy szerzője nem szívesen emlékezett arra a személyre, aki az Élet és Irodalomban bírálatot közölt munkájáról, vagy ahogy Makkay írta: „A nyelvész, akinek a nevét László Gyula udvariasan e l f e l e j t e t t e, Honti László volt" [Honti 1981; RK – HL] (Makkay 1997: 33, 66. jegyzet; kiemelés az eredetiben; RK – HL).

Végezetül e helyreigazítást azzal kívánjuk lezárni, hogy tévedni ugyan emberi dolog, de talán kevesebb a tévedés lehetősége, ha a megszólalás kényszerét érző személy lehetőleg olyan kérdésekről nyilatkozik, amelyekben ismeretei, iskolázottsága révén kellő kompetenciával rendelkezik („Suszter, maradj a kaptafánál!"); ha pedig számára mégis idegen területre tévedne, ne szégyelljen segítséget kérni szakemberektől (ha nem tekinti magát mindentudónak)! Az viszont mindenképpen riasztó, ha valaki vélt vagy valós igazának tudatában a bírált nézetek hirdetőjének karikírozott jellemrajzával próbálja „olvasmányosabbá" tenni művét.

Honti László – Rédei Károly

Irodalom

Benkő Loránd (szerk.) (1967, 1970, 1976), A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest = TESz.

Benkő, Loránd (Hrsg.) (1993, 1995), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Band I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest = EWUng.

Décsy Gyula (1996–1997), Lakó György és kora a magyar finnugrisztikában. NyK 95: 211–218.

EWUng = Benkő 1993, 1995.

Fokos Dávid (1959), Etimológiai észrevételek. NyK 61: 53–63.

Gippert, Jost (1985), Symposion Saeculare Societatis Fenno-Ugricae. Kratylos 30: 157–162.

Hajdú Péter (1966), Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.

Honti László (1981), Magyar őstörténet – finnugor nyelvtudomány (Széljegyzetek László Gyula könyvéhez). Élet és Irodalom 25/21 (1981. május 23.): 5.

Honti, László (1997), Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen. Kratylos 42: 153–158.

Honti László (2001), Lakó György (1908–1996). In: Emlékbeszédek az MTA elhunyt tagjai felett. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
Joki, Aulis J. (1973), Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen. MSFOu 151.
Lakó György – Rédei Károly (szerk.) (1967, 1971, 1978), A magyar szókészlet finnugor elemei 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest = MSzFE.
Lakó, György (1987), Ein neues etymologisches Wörterbuch der uralischen Sprachen. Hungarian Studies 3: 283–288.
László Gyula (1981), Őstörténetünk. Tankönyvkiadó, Budapest.
Makkay János (1997), Egy magyar amatőr véleménye az uráli finnugorság származásáról. I. rész: a kőkor végéig. Egy appendixszel. A szerző kiadása, Budapest.
Makkay János (2000), Hogyan kell őstörténelmet írni. A szerző kiadása, Budapest.
MSzFE = Lakó – Rédei 1967, 1971, 1978.
Rédei, Károly (1983), Die ältesten indogermanischen Lehnwörter der uralischen Sprachen. MSFOu 185: 201–233.
Rédei, Károly (1986), Antwort auf eine Kritik. Kratylos 31: 217–221.
Rédei, Károly (Hrsg.) (1988, 1991), Uralisches etymologisches Wörterbuch. Band I–III. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden = UEW.
Rédei Károly (1998), Őstörténetünk kérdései. Balassi Kiadó, Budapest.
Rédei Károly (2000), Szófejtések. NyK 97: 131–139.
Saarinen, Sirkka (1993), Etymologiaa ja historiallista sanasemantiikkaa Unkarista. Sananjalka 35: 171–175.
Schiefer, Erhard F. (1991), Rédei Károly, Uralisches etymologisches Wörterbuch. Indogermanische Forschungen 96: 369–390.
Szinnyei József (1927), Magyar nyelvhasonlítás. Hetedik, javított és bővített kiadás. Kókai Lajos kiadása, Budapest.
TESz = Benkő 1967, 1970, 1976.
UEW = Rédei 1988, 1991.

Cornelius Hasselblatt – Paula Jääsalmi-Krüger (Hg.): Europa et Sibiria. Beiträge zu Sprache und Kultur der kleineren finnougrischen, samojedischen und paläosibirischen Völker. Gedenkband für Wolfgang Veenker

(Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 51.)
Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 1999. 513 o.

Az 1996-ban elhunyt uralistára, Wolfgang Veenkerre emlékeznek kollégái tanulmánykötetükkel, mely 62 írást tartalmaz a szerkesztők előszava és a könyv végén található Veenker-bibliográfián kívül. Maga a cím is jelzi a kötet sokszínűségét, szerzői számos ország képviselői Európán belül és azon kívül is, és a német, angol, illetve orosz nyelven írt tanulmányok tárgyköre olyan sokrétű, hogy csupán a főbb témák rövid címszavakban való összefoglalása is felsorolássá változtatná az ismertetést. A tanulmányokban vizsgált nyelvek palettáján minden rokon nyelv megtalálható (de elsősorban az ún. „kisebb" nyelvek), s ezek mellett olvashatunk tunguz, jenyiszeji és kamcsatkai nyelvi kérdésekről is. A nyelvészeti írások mellett, melyek a kötet túlnyomó részét alkotják, s a nyelvtudomány számos területét képviselik az alapnyelvi kutatásoktól a nyelvi érintkezésen, a dialektológián stb. át a lexikológiáig, több tanulmány is foglalkozik a folklór, régészet, antropológia egyes kérdéseivel.

Tanulmánykötetet ismerteni nehéz feladat, főképpen ha az ismertetendő mű több mint félszáz rövidebb írást tartalmaz. Mindegyikről szólni lehetetlen vállalkozás, s a válogatás pedig mindenképpen szubjektív megítélésen alapul. Hadd említsek meg mégis néhány tanulmányt, hogy a témakörök sokrétűségébe bepillanthassunk! A könyv nyitó írásában Daniel Abondolo (1–7) az uráli nyelvek morfémaszerkezetének architektonikai típusait vizsgálja zürjén, lapp és magyar példák alapján, Bakró-Nagy Marianne (49–56) a magyar *ʒ* fonémának a törökből, illetőleg a mordvin *f*-nek az oroszból való kölcsönzését magyarázza a jelöltség – jelöletlenség elméletével, Harald Haarmann (147–164) pedig a nemek szerepét elemzi az indoeurópai – finnugor nyelvi és szociális érintkezésekben. A kötet több lexikológiai tanulmányt is tartalmaz: Raija Bartens (57–66) a finnugor nyelvek 'bekommen' jelentésű igéit vizsgálja onomasziológiai szempontból, Sirkka Saarinen (381–385) az uráli 'érteni' jelentésű igék motivációit kutatja, Nicole Nau (325–335) pedig az *ököl, öl*-féle (azaz helyzettől, testtartástól függő) testrészek elnevezéseit elemzi. Két tanulmány foglalkozik rokonságnevekkel: Cseperegi Márta (73–79) a szurguti osztjákok rokonsági terminusairól szól, valamint Mikola Tibor írása (319–323) a nganaszán rokonságnevekben előforduló elliptikus duálishasználattal kapcsolatban megállapítja, hogy a szülők megnevezésére a nganaszán az 'apa' szó duálisát használja, s nem pedig az 'anyá'-ét. Juha Janhunen (211–215) az indo-uráli nyelvhasonlítás elméleti kérdéseit taglalva leírja, hogy az indoeurópai és uráli nyelvcsaládok összehasonlításánál problémát jelent például a kutatók egyoldalú képzettsége (a nyelvészek többnyire az egyik nyelvcsaládot ismerik jól, s a másik esetében már „másodkézből" szerzett adatokkal dolgoznak), és a két nyelvcsalád nagyfokú „inkompabilitása" (eltérő nagysága, felépítése, tipológiája).

A tanulmányok címét áttanulmányozva az olvasónak rögtön feltűnhet a kötet szibérianista profilja. Ezt a számok is megerősítik, a 62 szerzőnek a fele vala-

mely szibériai nyelvvel vagy néppel foglalkozik: tíz szamojéd és közel húsz obi-ugor tárgyú írást tartalmaz a könyv. Az obi-ugor tanulmányok jelentős részét helyi, azaz szibériai kutatók készítették, s így vélhetőleg friss és hiteles adatokkal gazdagodhatunk a vogulok és osztjákok nyelvi helyzetét, oktatáspolitikáját és népszokásait illetően. Ismertetésemben – mert mégis kénytelen vagyok valamilyen szempontból válogatni – a kötet obi-ugor szeletéről próbálok rövid áttekintést nyújtani. K. Afanaszjeva (9–12) a Hanti-Manszi Autonóm Körzet őslakosainak nyelvi helyzetéről szóló írásából megtudhatjuk, hogy a 90-es években ezen a téren jelentős javulás történt: a 91-es nyelvtörvényt követően a korábbi, ún. nemzetiségi iskolát, melyben az anyanyelv csupán egy tárgy volt a többi, orosz nyelvű tantárgy között, valódi nemzetiségi oktatás váltotta fel. Az obi-ugorok saját maguk próbálják fejleszteni, nyelvük igényeihez igazítani ábécéjüket, továbbá új, már nem az orosz nyelvtanon alapuló nyelvtankönyveket írni. És talán ami a legfontosabb, megváltozott a nyelvhez való viszonyulás, a korábbi közönyt érdeklődés váltotta fel. A szerző szükségesnek tartja olyan, kommunikációs szemléleten alapuló tankönyvek készítését, melyek az őslakosok szociokulturális helyzetét, a gyerekek zömének kétnyelvűségét, a valódi nyelvtudást, és a már komoly eredményeket elért nyelvjárási gyűjtéseket is figyelembe véve felelnek meg a jelen igényeinek. Több írás is foglalkozik az obi-ugor hitvilággal és folklórral. Vértes Edit (435–440) a szibériai rokon népeink hitvilágára gyakorolt keresztény hatást vizsgálja tanulmányában, Sz. Popova (337–340) pedig az északi vogul medveünnepek rituáléjában végbement változásokat elemzi: a tiltás éveiben sok részlet feledésbe merült, megváltozott, és a napjainkban újjáéledő ősi szokás már nem lehet teljesen ugyanaz, mint a nagy elődök által leírt valamikori medvekultusz. A Berezovoban létrehozott Vogul Tudományos Folklóralap többek között ezekkel a kérdésekkel foglalkozik. Az ugyancsak a medveünnepet, továbbá a sámánizmust vizsgáló V. M. Kulemzin (257–263) szerint az ősi szokások modern továbbélései a régi világkép, a szociális felépítés, az etnikai történelem rekonstrukciójához nyújtanak fontos forrásanyagot. Sz. Kononova (251–256) az osztják Ajpin és a vogul Sesztalov egy-egy korai művének nyelvi világát elemezve foglalkozik az obi-ugor szépirodalom fordításának jellegzetességeivel, problémáival. A. P. Zenyko (487–493) 1985 és 1996 között tett expedíciók anyagait felhasználva jellemzi az obi-ugorok vallásos elképzeléseit a lélekről. A hagyományos és ma is élő felfogás szerint a férfiaknak öt, a nőknek pedig négy lelkük van. Ez valójában a férfiakhoz, illetőleg nőkhöz kapcsolható mágikus számok „automatikus” alkalmazása, s bár Csernyecov még megpróbálta rekonstruálni e lelkeket, valójában régebben, és ma is csak két lelket tudtak/tudnak jellemezni a vogulok és az osztjákok. Ez pedig a szibériai népeknél, és a világ más archaikus népeinél is univerzálisnak tekinthető duális lélekkép (lásd vogul *ɨ l ɨ l ɨ*, osztják *ɨ l ɨ*, keleti osztják *i l es, i t es*: ’levegő, lélek’ és vogul, északi osztják *i s,*

is-hor, keleti osztják *ililselí*: 'árnyék, lélek'). N. V. Lukina (305–310) írásából megtudhatjuk, hogy az obi-ugor nyelvek területi tagozódása sokat kutatott, jól ismert területe az obi-ugrisztikának, ugyanez a néprajzi kutatásokra nem érvényes, mivel a vizsgálatok főképpen az északi területekre irányultak. Lukina tanulmánya a keleti-osztjákok anyagi kultúrájáról szól. V. A. Zah (479–486) és A. Bagasev (41–47) írásai az ugorok eredetéről, illetőleg antropológiai jellemzőiről szólnak.

Több tanulmány az obi-ugor nyelvek egy-egy speciális kérdését elemzi, s ezek szerzői már jellemzően valamely európai kutatóhely avatott szakértői. P. Jääsalmi-Krüger (199–209) a berezovoi osztják nyelvjárásról ad áttekintést, V. Szolovar és Je. Ozelova (421–428) a Sur. és Kaz. osztják nyelvjárások réntartó szókincsét veszi számba, G. Sauer (387–390) pedig az osztják *köö* eredetét illetően kifejti, hogy bár a szó a DEWOS szerint feltehetőleg az orosz *hotá* átvétele, ezt az etimológiát Steinitz sem tekintette véglegesnek szótára kéziratos megjegyzései alapján, s Sauer is valószínűnek tartja a *köö* obi-ugor eredetét, vö. vogul P *kèš*… LO So *kos* 'obgleich, wenn auch, zwar'. T. Riese (361–367) a vogul *-l'/-l* deminutív képző nyolc előfordulását veszi számba Szabó (NyK 34.) mindezidáig egyedüli, de napjainkra jócskán elavult vogul képzőmonográfiájában, s megállapítja, hogy ezek mind téves értelmezések, azaz az említett vogul képzőnek a finnugrisztika „lomtárában" a helye. Je. Szkribnyik (401–414) a vogul igenév- és igemódrendszerről ad újszerű, és alapos képet, U-M. Kulonen (265–272) pedig a vogul ditranzitív szerkezeteket elemzi írásában. Ezek valójában a címzett („Adressat") kiemelését szolgálják, s ily módon a passzív szerkezetekkel mutatnak hasonlóságot. A mondat tárgyának szerepébe kiemelt címzettek az esetek többségében személyek (gyakran 2. személyűek), élő kategóriák. A ditranzitív szerkezetekben nem kötelező sem az ágens, sem a címzett jelenléte, de a vogulban insztrumentálisszal kifejezett patiensnek minden esetben szerepelnie kell a kifejezésben. Ebből következően, ha egy szerkezet insztrumentálisz raggal ellátott patienst tartalmaz, a kontextusból „előkereshető" az ágens és a címzett is.

Természetesen a könyv többi írása is megérdemelné, hogy az ismertetésben szerepeljen, de talán ez a rövid áttekintés is érzékelteti, hogy Wolfgang Veenker szellemiségéhez méltó tanulmánykötettel gazdagodott az uráli nyelvtudomány.

Sipőcz Katalin

Arja Koskinen: Toiminnan välttämättömyys ja mahdollisuus. Pohjoissaamen modaalisten ilmausten semantiikkaa ja syntaksia

MSFOu 231. Helsinki 1998. 271o.

Ha számi (lapp) nyelvekről beszélünk, legalább hármat, de akár tízet is elkülöníthetünk nyelvészeti kritériumok alapján. Ezekről a nyelvekről az 1600-as évek elejétől készülnek lejegyzések, és jó egy évszázada, hogy szépszámban irodalmi alkotások is készülnek. A gazdag számi szóbeli hagyomány még ma is nagy hatással van az írott kultúrára, melynek meg kell vívnia önállósodásnak tipikus harcait. Ebben a folyamatban nagyon fontos szerepet kap egy viszonylag könnyen használható ortográfia meghonosítása, a nyelvek valamilyen fokú normalizálása, és a leíró grammatikák készítése. A XIX. század óta ezekre tudatosan irányulnak kutatói törekvések, valamint a számi közösségek tagjai között is magasfokú érdeklődés és igény létezik. Itt csak röviden utalok az 1978 óta használt egységes helyesírási rendszerre, a néhány átfogó lapp grammatikára (Klaus Peter Nickeltől norvégul, Pekka Sammallahtitól angolul, Ole-Henrik Maggától lappul). Arja Koskinen 1998-as könyve ebben a folyamatban fontos szerepet tölt be, és a főcím: A cselekvés szükségszerűsége és lehetősége, szimbólikus értelmével erre a tudatos folyamatra is utal.

Arja Koskinen alapos nyelvészeti munkája az északi számi nyelv modális szerkezeteit vizsgálja meg. Több szempontból is merész vállalkozással állunk itt szembe. Egyfelől magának az általános nyelvészetnek egy nehezebben körülírható területére landolunk, ahol éleg sok még a tisztáznivaló. Másfelől a számi nyelv kevésbé feltérképezett részét jelentik a modális szerkezetek. A számiban ugyanakkor nem lehet a modalitást egy szóosztályhoz kötni. Szemben az angollal vagy a némettel, a számiban nem tudjuk annyira egyértelműen a modális segédigéket szintaktikai kritériumok alapján meghatározni. Ráadásul a modális jelentés reprezentánsainak köre kiterjed még módosító szavakra, módosító határozószavakra, módosító mondatrészletekre is.

A könyv első, bevezető részében (Johdanto, Bevezető, 11–23) Arja Koskinen röviden szól a választott téma elméleti nehezségeiről, arról hogy, hogyan határolta be a vizsgált anyagot, valmint a választott nyelv jelenlegi társadalmi helyzetéről. Az elemzett korpusz nemcsak mennyiségileg hatalmas anyag, hanem szövegminősége szerint is széles skálát fog át. Időben 1850–1995 között Norvégia és Finnország területén született szóbeli hagyományt rögzítő dokumentumokról és újságokban megjelent cikkekről van szó. A második fejezetben, melynek címe a könyv főcímével megegyező (24–35), a modalitás témakörének olyan irányú elméleti kibontását találjuk, melyre a könyv későbbi gyakorlati részei támaszkodnak. Szer-

zőnk a modális szerkezetek vizsgálatánál hangsúlyt fektet az episztemikus, deontikus és dinamikus minőségekre, valamit az alábbi három szerepkör egymás közötti és önmagán belüli elemeinek kapcsolatára (l. 30):

a) a modális szerepek (aktív, passzív felek)

b) a szemantikai szerepek (az argumentumok közötti ok okozati, akarati, kötelezettségi, lehetőségi stb. viszonyok)

c) és a szintaktikai szerepek (az argumentumok közötti szintaktikai viszonyok, igemódok, esetek, szórend, mondattípus stb. használata).

A második fejezet végén Koskinen összegzi elméleti következtetéseit, melyek alapján a korpuszban talált modális szerkezeteket elemzi. A passzív modalitású igéknél szükségszerűséget és lehetőséget kifejező csoportokat különít el, az aktív modalitású igéknél pedig direktív, premisszív és dezideratív csoportokat.

A könyv harmadik fejezetével kezdetét veszi a gyakorlati anyag elemzésével foglalkozó, „lentről fölfelé haladó" rész, mely Koskinen művének legterjedelmesebb és legértékesebb része. A modalis igék szócikkei a következőképpen épülnek fel: először a számi alak a mai ortográfia szerint, mellette a finnül és norvégul megadott jelentés Pekka Sammallahi 1989-es Saamelainen-suomalainen sanakirja valamint Konrad Nielsen – Asbjorn Nesheim Laapisk (samisk) ordbok I–V (1932–1962, II. kiad 1979) c. szótára szerint. A szócikk etimológiai vonatkozások elemzésével folytatódik, ahol szerzőnk ennek a kutatásterületnek az eddigi eredményeit mutatja be. Az etimológiai rész után példamondatok következnek, melyek a jelentésváltozatok, a különböző szintaktikai környezetek szemléltetésre hivatottak. A szemantikai és szintaktikai leírások nagyon alapos elemzését nyújtják az eddig kevésbbé vizsgált modális igéknek. A szócikkeket az elemzett példamondatok alapján levonható területi, időbeli és szövegtípus szerinti következtetések zárják, ahol számos új adattal lep meg minket a szerző, melyekkel számi vonalon Ole-Henrik Magga, Hans-Hermann Bartens és Mikko Korhonen eredményeit mélyíti el és bővíti tovább.

A harmadik fejezet (Kohdelähtöiset modaaliverbit, A céleredetű modális igék, Halliday angol terminológiája alapján fordítva: A passzív modális igék, 38–133) első részében a *galgat, fertet, dárbbasit, saddat, berret, gártat, seahtit* szükségszerűséget kifejező modális igék elemzésére kerül sor, második részében pedig a *sáhttit, beassat, máhttit, nagodit, duostat, veadjit, geargat, gierdat, vissat, birget, astat, bastit, gillát, bállet, ceavzit, goastat, gillet, buktit, ollet, nákcet, suitit, bihtit, heivet, rásket, cáhkat, arvat, diehtit, bivvat, ollit, joavdat, soahpat* lehetőséget kifejező modális igékre. A fejezet legterjedelmesebb és legrészletesebb szócikke a csoport leggyakrabban előforduló *galgat* modális igéé. Koskinen megemlít még tizenhét igét, melyek modális jelentéssel előfordultak: *dádjadit, dáidit, eannehit, gárrut, gearggannit, goastadit, háhppehit, heivehit, julggadit, juollut, mássat, olahit, oskkildit, roahkadit, stándet, siehttat, staddat,* de ritkaságukra hivatkozva

(kevesebb mint öt előfordulás a korpuszban) már nem elemzi.

A negyedik kis fejezetben (Kohde- ja lähdelähtöinen „oazzut", Az aktív és passzív modalitású *oazzut*, 134–142) egy többfunkcióval rendelkező modális ige vizsgálatára kerül sor. Az ötödik fejezetet a két nominális argumentummal bíró modális szerkezetekben megjelenő modális igék szócikkei alkotják (Lähdelähtöiset modaaliverbit, Kiinduló eredetű, azaz aktív modális igék, 143–183). Koskinen beépíti Raija Bartens e téren elért eredményeit is (Inarilapin, merilapin ja luulajanlapin kaasussyntaksi, 1972). E fejezet modális igéi szemantikai kritériumok alapján három csoportra oszlanak: direktív (*gohccut, gáibidit, mearridit, bidjat, bágget, ávzzuhit, geatnegahttit*), premiszív (*luoittit, diktit, gieldit, suovvat, addit*) és dezideratív modális igékre (*áigut, háliidit, dáhttut, sihtat*). A modális igéket elemző fejezek mindegyike statisztikai összegzéssel zárul, melyben az olvasó pontos kimutatást kap a modális igék csoportjukon belüli gyakoriságáról, arról, hogy mekkora eltérés található a norvég és finn korpusz között, használatuknak vannak-e diakrónikus eltérései, valamint hogy a különböző szövegtípusok között van-e eltérés a modális igék gyakorisága szerint.

A hatodik fejezetben a szerző a modális jelentés más reprezentánsainak bemutatásával foglalkozik (Muu modaalinen leksikko, Egyéb modális szótár, 194–216). Első csoportjukat a szükségszerűséget kifejező szerkezetek alkotják, melyek két részből tevődnek össze: létige (*leat*) + modális főnév (*miella, hállu, bággu, dárbu, getnegasvuohta, áigi*), / modális melléknév (*veadjemeahttun*, *vealtameahttun*), / modális határozószó (*vealttakeahttá*).

Modális jelentéssel való előfordulásuk ritkasága miatt nem kerül sor néhány főnévi (*lea gáibádus, lea gohccun/gohccumus, lea mearrádus, lea mearri, lea áigumus, lea háliidus*) és a melléknévi szerkezet (*lea buorre, lea geatnegas, lea heivvolas, lea lobiheapmi, lea matoheapmi*), valamint az *anne* + egyes sz. III sz. ige, *bákkus, hálus, mielas, vealtameahttumit* elemek elemzésére.

A hatodik fejezet második csoportját a lehetőséget kifejező *leat* + főnév (*vuoigatvuohta, lohpi, vejolasvuohta, dilálasvuohta) vagy melléknév (vejolas, mátolas, lobálas*) modális szerkezetek alkotják. A fejezetet záró statisztikai összegzés a modális igék statisztikai összefoglalójához hasonlatosan épül föl.

A hetedik fejezet a modális szerkezetek sajátos morfológiai és szintaktikai jegyeit vizsgálja (Morfologiset ja syntaktiset ilmaisukeinot, Morfológiai és szintaktikai jegyek, 200–216). Itt nemcsak az igemódok (felszólító a deontikus modalitáshoz, potenciális és feltételes mód az episztemikus modalitáshoz), hanem bizonyos képzők elemzésére is sor kerül, mint például a *-hV-/-(a)httV-* deverbális kauzatív képzőre, mellyel tranzitív igét képzünk, az *-(a)htti* és a *-meahttun* deverbális melléknévképzőkre. A szintaktikai eszközökkel megvalósuló modális szerkezeteket Arja Koskinen öt csoportra osztja. Az első csoportba a *leat* habeo ige + főnévi igeneves szerkezetek tartóznak, melyen belül két szerkezettípus hatá-

rolható el: a) *mus*$_{\text{K-Advl}}$ *lea viezzat*$_{\text{S}}$ *cázi*$_{\text{P-O}}$ 'be kell hoznom a vizet' b) *mus*$_{\text{K-Advl}}$ *lea cáhci*$_{\text{P-S}}$ *viezzat*$_{\text{Advl}}$ 'nekem vizet kell behoznom'. A második csoportba a *leat* ige + actio locativus szerkezetek, a harmadikba *ii leat eará go* + infinitív szerkezetek, a negyedikbe *lea* + actio essivus, az ötödikbe *lea* + igei genitív összetételek taroznak.

Arja Koskinen tanulmánykötetének záróegysége két különböző szempontból összegez. A nyolcadik fejezet a számi modális szerkezetek norvég és finn nyelvi hatásait vizsgálja meg morfológiai, szemantikai, etimológiai és szintaktikai téren (Modaalisuus ja kielikontaktit, Modalitás és nyelvi kapcsolatok, 216–232). A kilencedik fejezet szintén nyelvtörténeti vátozásokra figyel, ám itt a modális igék és szerkezetek kialakulása kerül a középpontba (Ei-modaalisesta modaaliseksi, Nem modálisból modálisba, 233–247). A könyvet a modális szerkezetek gyakoriságát mutató táblázatok és a bibliográfia zárják. Egy igazán rövid angol nyelvű rezümét nem a könyv végén, hanem a negyedik oldalon találunk, melyet a mottó, az előszó és a tartalomjegyzék követ.

Arja Koskinen az északi számi nyelv modális szerkezeteit a korpuszban való előfordulásuk alapján elemezte. Bár az áttekintett példaanyag elég nagy terjedelmű ahhoz, hogy elemzésükkel a modális jelentés reprezentánsairól átfogó képet kapjunk, nem kapunk arra vonatkozóan tájékozatást, hogy az illető elemről a korpusz példái kimerítő anyagot szolgáltattak-e, vagy még előfordulhat egyéb morfo-szintaktikai konstelációban is. Ritkán előfordul az is, hogy a modális értelmezés nem meggyőző mint például a *ceavzit* ige a (22d), (22e) mondatokban, a *cahkat* ige a (32d) mondatban. Valószínű, a kissé szélesebb szövegkörnyezet ismerete egyértelműbbé tenné a szerző döntését, amire ezen kereteken belül nincs lehetőség. Olykor keveredik az ige és a modális ige terminusok használata, és a bibliográfiában bizonyos csoportok modális igéi címszóként szerepelnek, más csoportoké pedig nem.

Ez az elméletileg jól megalapozott munka a számi modális szerkezetek finn és norvég nyelvi hatásairól is tájékoztat. A számi nyelvet ugyanakkor orosz és svéd nyelvi hatás is érintette, érdekes lenne tudni, hatottak-e ezek is a modális szerkezetekre? A Klaus Peter Nickel Samisk Grammatikk (1990) című nyelvtanában a modális igék listáján szerepel a *soaitit*, amelyet Koskinen könyvében nem találunk. Véletlen lenne? Szerzőnk néha érinti a modális szerkezetek pragmatikai oldalát is, de könyvében következetesen a szemantikai és szintaktikai aspektusokat bontja ki. Természetesen a pragmatikai kérdések megvilágítása szemantikai és szintaktikai következményeket is vonna maga után, és ez jóval megnövelte volna a könyv terjedelmét. Vagy talán e munka folytatásaként várhatjuk Arja Koskinentől?

Végül, hadd említsük meg, hogy Arja Koskinen alapos munkája nemcsak az általános nyelvészek és a számi nyelv kutatóinak körében kelthet nagyobb visszhangot, hanem a számit tanulók és tanítók körében is. Csak ezen utóbbiak össze

ne zavarodjanak ilyen sokirányú, alapos kibontás láttán!

Domokos Johanna